

Katarzyna Kwapisz-Osadnik
Uniwersytet Śląski

**JĘZYKOZNAWSTWO
KOGNITYWNE
W NAUCZANIU JĘZYKÓW
OBCYCH: PROJEKT
GRAMATYKI WIZUALNEJ
NA PRZYKŁADZIE
FRANCUSKIEGO TRYBU
*SUBJONCTIF***

Cognitive linguistics in teaching foreign languages: a visual grammar project based on the example of the French subjunctive

The article focuses on a visual grammar project, a strategy which uses notions of cognitive and semantic schemes, the use of prototype and semantic invariant described by cognitive linguistics. The article also includes suggestions concerning the use of the method to teach the French subjunctive.

Problem skutecznego i przede wszystkim szybkiego nauczania języka obcego stał się aktualnie zasadniczym przedmiotem refleksji całej rzeszy nauczycieli, dydaktyków, metodyków, badaczy języka, psychologów (w tym psycholingwistów), czy wreszcie informatyków. Wszyscy stawiamy sobie podobne pytania, na które próbujemy znaleźć odpowiedzi poprzez lata poszukiwań, badań, doświadczeń i praktyki pedagogicznej, a które można by sformułować następująco: 1. Jak przygotować (podzielić, opracować) materiał na zajęcia, aby uczeń/student jak najwięcej z nich zapamiętał?; 2. Jaki typ ćwiczeń wybrać w celu wyrobienia poprawnych nawyków językowych?; 3. Jak atrakcyjnie prowadzić zajęcia, żeby uczeń/student był zainteresowany i chętny do współpracy? Oto

trzy podstawowe kwestie, które są u podstaw projektu noszącego nazwę *gramatyki wizualnej*¹.

Gramatyka wizualna to strategia nauczania będąca wynikiem skrzyżowania się dwóch dróg zawodowych, nauczyciela języka obcego i językoznawcy. Jako nauczyciel języka zdałam sobie sprawę, że metody stosowane dotychczas nie przynoszą oczekiwanego rezultatu związanego z szybkim i w miarę głębokim przyswojeniem reguł gramatycznych. I dlatego potrzeba techniki przyspieszającej zapamiętywanie, oraz przede wszystkim wykorzystującej aktualny stan badań w takich dziedzinach jak językoznawstwo, psychologia, neurologia czy informatyka, skłoniła mnie do poszukiwań i w konsekwencji, do opracowania sposobu nauczania gramatyki, który satysfakcjonowałby zarówno ucznia/studenta (jego oczekiwania i wymagania zostałyby zaspokojone), jak i nauczyciela, zważywszy na jego wysiłek i zaangażowanie w przygotowanie i prowadzenie zajęć. Jako językoznawca specjalizujący się w językoznawstwie kognitywnym zauważyłam jego ogromne możliwości także na polu glottodydaktycznym, jeśli weźmie się pod uwagę podstawową cechę tego kierunku, czyli interdyscyplinarność. Zanim przejdziemy do konkretnych przykładów zastosowania strategii w nauczaniu gramatyki, należałoby najpierw poświęcić kilka słów założeniom językoznawstwa kognitywnego oraz wybranym pojęciom wpisującym się w ten paradygmat, które były najbardziej inspirujące w pracy nad projektem gramatyki wizualnej, aby następnie móc przejść do prezentacji samego projektu.

1. Językoznawstwo kognitywne

Jak powiedzieliśmy wyżej, językoznawstwo kognitywne jest interdyscyplinarne, tzn. oparte na wymianie myśli i rezultatów badawczych reprezentujących takie dyscypliny naukowe, jak psychologia, neurologia, antropologia, socjologia i informatyka (projekt Sztucznej Inteligencji), których nadrzędnym celem jest zrozumienie i opisanie zjawiska ludzkiego poznania, począwszy od percepcji, poprzez przetworzenie i interpretację danych na bazie operacji mentalnych, indywidualnych i społecznych zasobów wiedzy zmagazynowanej w pamięci, oraz doświadczenia konkretnej sytuacji, która wywołuje dany stan psychoafektywny, aż po umiejętność werbalnego wyrażania przeżyć, sądów i uczuć. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest definicja samego języka w ujęciu kognitywnym. Język rozumie się jako odbicie struktur konceptualnych, które powstają podczas przetwarzania informacji. Struktury te mogą mieć formę zdania, obrazu lub rozszerzenia metaforycznego i metonimicznego (Lakoff 1987), przy czym ich językowe realizacje ograniczają się do zdania oraz metafor i metonimii (Miczka

¹ Zob.: *Gramatyka wizualna w nauczaniu języków obcych (na przykładzie francuskiego trybu warunkowego conditionnel)*, in: Nowe perspektywy dydaktyki języków obcych, M.Jodłowiec (red.), Wyd. Tertium, Kraków, 2008, s.139–147. *Obrazowanie zjawisk gramatycznych. Projekt gramatyki wizualnej*, in: Język a kultura 8, Kraków, Wyd. Tertium, 2005, s.57–69.

2002). Zdanie to ciąg jednostek symbolicznych, których wybór oraz współwystępowanie odpowiadają obrazowaniu, czyli sposobowi, w jaki człowiek mentalnie konstruuje scenę, np. możemy powiedzieć *Ktoś stoi przed pocztą* albo *Pani Basia stoi obok poczty* (Langacker 1987 i 1995). Pojęcie obrazowania stało się wiodące w wielu pracach językoznawczych, gdyż jego efekty są widoczne na wszystkich poziomach tradycyjnego opisu języka. Inaczej mówiąc, sposób, w jaki fonetycznie i morfosyntaktycznie skonstruowaliśmy wypowiedź jest odbiciem postrzegania i interpretacji rzeczywistości. Poza tym, część naszej wiedzy również zapisana jest w pamięci w postaci obrazów mniej lub bardziej schematycznych, a skoro język stanowi element wiedzy, kategoriom językowym odpowiadałyby konceptualne, ikoniczne struktury aktywowane w sytuacji komunikacji na bazie obrazowania, czego rezultatem jest zdarzenie mowne. Aktualnie badacze wystrzegają się zdecydowanego podziału na kategorie pojęciowe i kategorie języka, wiedząc, że każdy moment aktywowania pojęć równocześnie aktywuje kategorie językowe. I tak np. J.-P. Desclés (1990, 1993) wprowadza pojęcie *schematu semantyczno-kognitywnego*, którym my również będziemy się posługiwać w dalszej części. Schemat jest semantyczno-kognitywny, ponieważ zawarte w nim informacje wyobrażeniowe powstałe w wyniku przetwarzania danych posiadają interpretację językową. Kolejnym pojęciem związanym z badaniami nad poznaniem jest *prototyp*. Liczne badania prowadzone w dziedzinie psychologii wykazały, że człowiek organizuje wiedzę nieprzypadkowo, a w odniesieniu do kategorii, które najszybciej rozpoznaje, identyfikuje, nazywa i zapamiętuje. Są to tzw. kategorie prototypowe (Rosch 1977, Kleiber 1990). W językoznawstwie prototyp związany jest w frekwencją użycia: to intuicyjnie najczęściej używana forma lub przywoływana wartość danej kategorii (Banyś i Desclés 1997). Niestety w nauczaniu języków ta naturalna zdolność do organizowania kategorii wokół prototypu okazuje się szkodliwa, gdyż uczeń/student zapamiętując użycia prototypowe, od których tradycyjnie zaczynamy omawianie wprowadzanej kategorii, ma wiele trudności ze zrozumieniem oraz stosowaniem form, wartości lub użyć mniej prototypowych; np. dla *futur antérieur* uznajemy za prototypowe wyrażanie sytuacji przyszłej i wcześniejszej względem innej sytuacji przyszłej, zatem zdanie: *J'aurai fini dans deux heures* (skończę za dwie godziny) będzie już problematyczne dla poznających dany czas. Ostatnim ważnym pojęciem jest *inwariant semantyczny*. Badając zjawiska konceptualizacji i kategoryzacji okazuje się możliwe znalezienie czegoś, co byłoby wspólne dla wszystkich reprezentantów danej kategorii. W. Banyś i J.P. Desclés (1997) mają na myśli albo jakąś wspólną wartość semantyczną, albo formułę, która odnosi się do wszystkich elementów kategorii, albo inwariant semantyczny może odpowiadać prototypowi. Kategorie języka również mają swoje inwarianty semantyczne, np. dla czasu *imparfait* inwariant semantyczny zawierałby się w następującej formule: prawa granica czasu otwarta w domenie przeszłości. Wszystkie trzy pojęcia omówione pokrótce, tj. schemat semantyczno-kognitywny, użycie prototypowe oraz inwariant semantyczny, leżą u podstaw projektu gramatyki wizualnej.

2. Gramatyka wizualna

Gramatyka wizualna to przedsięwzięcie, które wymaga zacięcia językoznawczego i zaangażowania dydaktycznego. Glottodydaktyk to „praktykujący” językoznawca, który w ramach gramatyki wizualnej pracuje nad kompletnym opisem kategorii języka w postaci schematów semantyczno-kognitywnych, nad zdefiniowaniem ich inwariantów semantycznych oraz opracowuje jednostki lekcyjne, tzn. serie ćwiczeń, których głównym celem jest indywidualna próba odtworzenia zawartości schematów.

Projekt gramatyki wizualnej opiera się na następujących przesłankach:

- 1) zakłada indywidualną pracę ucznia/studenta, który odkrywa zjawiska języka z dyskretną pomocą nauczyciela – przewodnika. Nauczyciel nie narzuca wiedzy, tylko pokazuje drogę, doradza, poprawia, motywuje i zachęca, dając uczniowi/studentowi możliwość samodzielnego odkrywania jak funkcjonuje język poprzez rekonstrukcję jego struktury przejawiającej się w poznawanych kategoriach gramatycznych;
- 2) indywidualna praca opiera się na wykorzystaniu naturalnych zdolności poznawczych człowieka, takich jak holistyczne postrzeganie rzeczywistości, przetwarzanie danych poprzez między innymi porównywanie i schematyzację, zapis wiedzy w postaci ikonicznej, hierarchiczna organizacja kategorii, formułowanie uogólnień czy wyrowadzanie zasad;
- 3) taki dynamiczny i kreatywny typ zajęć ma na celu pobudzić samodzielne myślenie ucznia/studenta, umiejętność rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji, a przy okazji sprawić, że nauczanie stanie się bardziej efektywne i przyjemne, ponieważ w naturalny sposób uczeń/student wkłada w przyswojenie materiału mniej wysiłku;
- 4) nauczanie polegałoby na rekonstrukcji schematów semantyczno-kognitywnych, które zawierają wszystkie użycia danej kategorii gramatycznej oraz na próbie znalezienia i zdefiniowania inwariantów semantycznych, czyli takiej formuły, która jednoznacznie pozwoliłaby wykryć różne istotne właściwości poznawanych kategorii, a tym samym zrozumieć ich użycie w tych samych kontekstach językowych, np. *Nous allons arriver dans 5 minutes* vs *Nous arrivons dans 5 minutes* vs *Nous sommes arrivés dans 5 minutes* (dotrzemy na miejsce za 5 minut).

W psychologii poznawczej krąży twierdzenie, że wiedzy się nie otrzymuje, ale się ją buduje. To znaczy, że uczenie się to czynność indywidualna polegająca na rozpoznaniu problemu, na przetworzeniu danych oraz na rekonstrukcji informacji w postaci ikonicznego modelu, który może zawierać dane symboliczne (językowe). Z kolei nauczanie to czynności dyskretnie wspomagające,

motywujące, aktywujące procesy poznawcze i w konsekwencji pobudzające intelekt. Jest takie chińskie przysłowie, które potwierdza naszą tezę o autodydaktyce, a brzmi następująco: *ushyżę – zapomnę, zobaczę – zapamiętam, zrobię – rozumiem*.

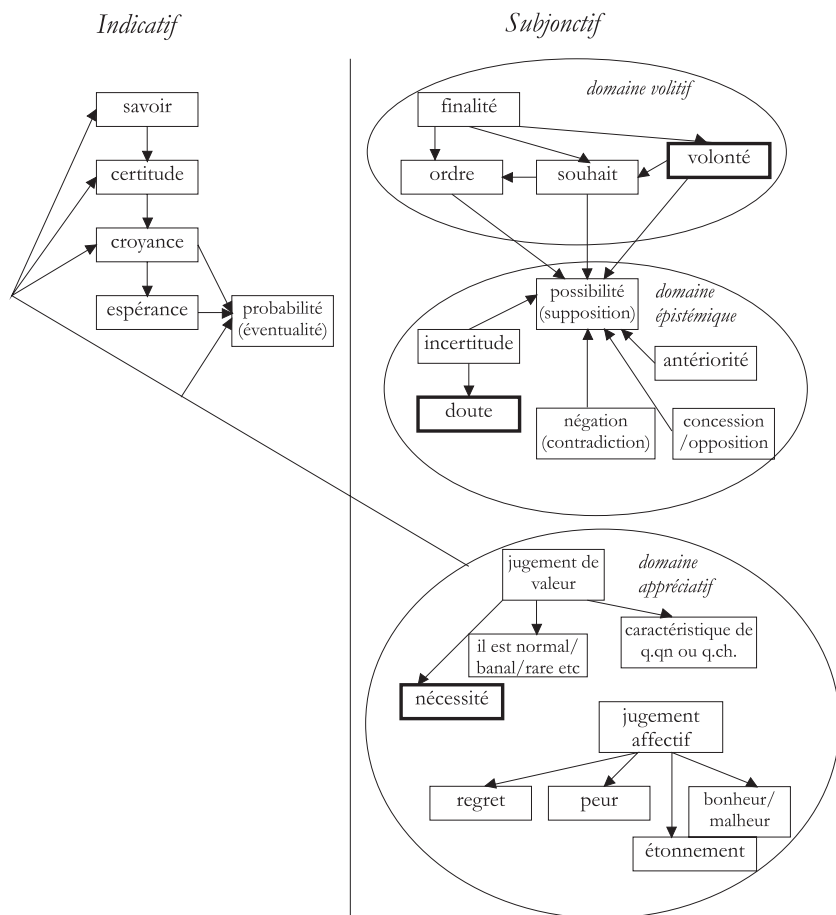
Przejdźmy teraz do przykładu zastosowania gramatyki wizualnej. Początkowo stosowanie tej strategii może się wydać trudne, gdyż każdy z nas ma swoje nawyki i pewną praktykę dydaktyczną. Jednak od momentu, w którym nauczyciel i uczniowie/studenti zrozumieją mechanizm pracy, naturalność postępowania i swoją rolę w procesie dydaktycznym, wtedy okaże się, ile satysfakcji może przynieść zastosowanie metody.

3. Francuski tryb *subjonctif*

Francuski tryb *subjonctif* nie występuje jako odrębna kategoria w języku polskim i stąd pierwsza trudność związana z nauczaniem. Najczęściej, kiedy wprowadzamy tę kategorię mówimy, że jest to tryb osobowy, który wyraża postawę wątpliwości i emocjonalną mówiącego wobec treści wypowiedzi. Następnie podajemy listę czasowników i wyrażań wprowadzających w zdaniu podrzędnym tryb *subjonctif*. Na przykład mówimy, że *subjonctif* pojawia się po: 1. czasownikach i wyrażeniach informujących o wątpliwościach czy niepewności (np. *je doute que, je ne crois pas que, je suppose que, il est incertain que*); 2. czasownikach i wyrażeniach informujących o chęci i pragnieniach (np. *je veux que, je souhaite que, je sire que, j'aimerais que*); 3. czasownikach wyrażających emocje i uczucia (np. *je suis content que, je regrette que, je suis désolé que, quel dommage que, j'ai peur que, je crains que*); 4. czasownikach wyrażających opinię (np. *il faut que, il est juste que, il est temps que, il est nécessaire que*); 5. niektórych spójnikach (np. *jusqu'à ce que, avant que, en attendant que, pour que, afin que, de façon que, à condition que, en supposant que, en admettant que, pourvu que, bien que, quoique, à moins que, à ce que*); 6. niektórych czasownikach w przeczeniu (np. *ne pas espérer que, ne pas croire que, ne pas être sûr que, ne pas penser que*); 7. w zdaniach względnych (np. *je cherche une fille qui connaisse le chinois, c'est le seul endroit où je puisse me reposer*) itd. Kolejny krok polega na prezentacji form: wyjaśniamy uczniom/studentom, że tworzymy *subjonctif présent* dodając do tematu trzeciej osoby liczby mnogiej następujące końcówki: *-e, -es, -e, -ions, -iez, -aient*, co daje: *que je parle, que tu parles, qu'il parle, qu'elle parle, que nous parlions, que vous parliez, qu'ils parlent, qu'elles parlent*, i zaznaczamy, że są też wyjątki. Tymczasem badania wykazały, że w przyswajaniu form przeszłych czasowników, dzieci uczą się najpierw wyjątków, bo są bardziej atrakcyjne i zaskakujące, a dopiero potem przyswajają sobie regularną zasadę (Spitzer 2008). Po czym przechodzimy do ćwiczeń, które najczęściej polegają na wstawieniu odpowiedniej formy *subjonctif*, a później na wybraniu odpowiedniego trybu w zależności od kontekstu (Dąbska-Prokop 1994, Kwapisz-Osadnik 2003, Descotes-Genon, Morsel i Richou 1993, Boularès i Frérot 1997).

W ramach projektu gramatyki wizualnej przewidziane są trzy zajęcia na wprowadzenie trybu *subjonctif*, podczas których uczniowie/studenci pracują na tym samym materiale. Zadanie pierwsze polega na rozpoznaniu form i na próbie odtworzenia modelu koniugacji. Drugie zadanie to rozpoznanie otoczenia, czyli treści zawartych w zdaniu głównym, które wprowadzają *subjonctif* w zdaniu podrzędnym, oraz zastanowienie się nad informacją zawartą w formie czasownika (zał. 1). Następnie nauczyciel wprowadza zdania z trybem oznajmującym, aby uczniowie/studenci zobaczyli, że możliwe jest użycie także innych trybów w tym samym kontekście językowym (zał. 2). Trzecie zajęcia - podsumowujące - mają na celu rekonstrukcję funkcjonowania trybu w postaci rysunku oraz zdefiniowanie inwariantu semantycznego. Oczywiście, na każdych kolejnych zajęciach proponujemy ćwiczenia utrwalające.

Proponowany schemat odpowiadający funkcjonowaniu trybu *subjonctif* miałby postać przedstawioną na rysunku 1. Aby umieć odczytać model, trzeba już posiadać pewną wiedzę językową, np. wiedzieć, czym jest czasownik i tryb oznajmujący i jak funkcjonują, oraz trzeba zrozumieć, że wybór form leksykalnych i gramatycznych podczas konstruowania wypowiedzi nie jest narzucony, a zależy od sposobu widzenia i interpretowania świata przez użytkowników danego języka, że język nie narzuca reguł, ale daje ogromne możliwości swoim użytkownikom i że dopóki nie zostaną naruszone prawa logiki naturalnej nie ma mowy o błędzie językowym. Zatem należy przede wszystkim wyjaśnić, że zdarzenie mowne ma swoje źródło w momencie postrzegania rzeczywistości, w momencie odczuwania emocji i w momencie wyobrażania sobie czegoś, co nie powinno być skomplikowane, ponieważ postrzeganie jak i konceptualizacja są operacjami naturalnymi i oczywistymi dzięki indywidualnemu doświadczeniu: w każdym momencie życia, nawet kiedy są to marzenia lub wyobrażenia czegoś, człowiek interpretuje dane i tworzy obrazy odpowiadające sytuacjom rzeczywistym lub fikcyjnym.

Rys.1. Schemat semantyczno-kognitywny kategorii *subjonctif*

Sytuacja to kadr mniej lub bardziej dynamiczny, ograniczony przez naszą zdolność percepcyjną, zawierający co najmniej jeden element (ożywiony lub nieożywiony), który ma pewne właściwości (stąd podział sytuacji na stany, zdarzenia i procesy), który znajduje się w jakimś czasie i przestrzeni, który ma jakąś rolę do spełnienia. Inaczej mówiąc, każda sytuacja ma swoją reprezentację mentalną, która ma następujące cechy: 1. może być statyczna lub dynamiczna; 2. może być postrzeżona w fazie początkowej, końcowej, w toku, jako iteratywna itp.; 3. może zawierać element przyczynowo-skutkowy; 4. ma uczestników mających różne funkcje, np. aktanta, agensa, pacjenta, narzędzia, obiektu, trajektoria, landmarka, miejsca itp.; 5. musi być zlokalizowana w czasie (względem różnych punktów odniesienia) i przestrzeni. Na przedstawienie

mentalne sytuacji mają także wpływ dotychczasowa wiedza mówiącego oraz jego stan emocjonalny w momencie percepcji i konceptualizacji, co warunkuje formułowanie sądów i wyrażanie emocji. W przypadku języka francuskiego, większość z tych informacji zawarta jest w wybranej formie czasownika, który jest efektem procesu gramatyzacji, czyli wyboru elementów leksykalnych i gramatycznych należących do danego systemu języka i odpowiadających sposobowi skonceptualizowania sytuacji. A ponieważ cała nasza wiedza o świecie i jego interpretacja zaczyna się wraz z doświadczeniem, jego rola w zrozumieniu funkcjonowania języka jest niezaprzeczalna. Stąd także w proponowanym modelu trybu *subjonctif* wyróżniamy trzy domeny doświadczeniowe, tj. domenę wolitywną (deontyczną) z użyciem prototypowym: *je veux que p*, domenę epistemiczną z użyciem prototypowym: *je doute que p*, i domenę aprecyjną z użyciem prototypowym: *il faut que p*. Jeśli chodzi o inwariant semantyczny, to odpowiadałby on postawie dystancyjnej lokutora, którą rozumiemy jako *nie asercję, ale i nie negację treści wypowiedzi*.

4. Trzy uwagi na zakończenie

Spróbujmy teraz podsumować wcześniejsze rozważania i propozycje, formułując trzy obserwacje. Pierwsza uwaga dotyczy konceptualnego charakteru interpretacji czasoprzestrzennej, aspektowej i aktancyjnej sytuacji. Znaczy to, że pojęcia czasu, aspektu i aktancji opisujące tradycyjnie kategorię czasownika, aktywują się przed interwencją języka. Inaczej nie byłibyśmy w stanie zrozumieć użycia czasu teraźniejszego lub tym bardziej czasu przeszłego dla sytuacji należących do innych wymiarów czasowych, np. *Nous sommes en 1789 à Paris; En 2567 nous atterrissons sur le Mars; Nous sommes arrivés dans 5 minutes*. Druga uwaga związana jest z rolą mówiącego w procesie konstruowania wypowiedzi, na co ponownie coraz częściej zwracają uwagę językoznawcy. Uczeń/student ma mieć świadomość, że to mówiący wybiera, mniej lub bardziej świadomie, określone formy i buduje zdanie na bazie tego, w jaki sposób postrzega rzeczywistość, na bazie tego, co wie o świecie (i o języku) i na bazie swojej intuicji, przeczucie i możliwości intelektualnych. Ostatnia uwaga ma na celu podkreślić rolę procesów poznawczych w nauczaniu. Ich naturalny i niewymuszony charakter korzystnie wpływa na efektywność pracy, tzn. dynamizują one zajęcia, zwiększają zainteresowanie i kreatywność, pobudzają intelektualnie, aktywizują pamięć, co w konsekwencji prowadzi do poprawnego i spontanicznego posługiwania się językiem obcym.

BIBLIOGRAFIA

- Banyś, W. i Desclés, J.-P. 1997. « Dialogue à propos des invariants du langage ». *Studia kognitywne* 2: 11–36.

- Boularès, M. i Frérot, J.-L. 1997. *Grammaire progressive du français avec 400 exercices*. Paris: Clé International.
- Dąbmska-Prokop, U. 1994. Nowa gramatyka języka francuskiego. Kraków, Częstochowa: Viridis, Edukator.
- Desclés, J.-P. 1990. *Langages applicatifs, langages naturelles et cognition*. Paris: Hermès.
- Desclés, J.-P. 1993. « Relations casuelles et schèmes sémantico-cognitifs ». *Langages* 113: 113–125.
- Descotes-Genon, C., Morsel, M.-H. i Richou, C. 1993. *L'Exercisier*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Kleiber, G. 1990. *La sémantique du prototype*, Paris: PUF.
- Kwapisz-Osadnik, K. 2003. *Repetitorium grammatyczne*, Poznań: LektorKlett.
- Kwapisz-Osadnik, K. 2005. «Obrazowanie zjawisk gramatycznych. Projekt gramatyki wizualnej». *Język a kultura* 8: 57–69.
- Kwapisz-Osadnik, K. 2008. «Gramatyka wizualna w nauczaniu języków obcych (na przykładzie francuskiego trybu warunkowego conditionnel)» (w) *Nowe perspektywy dydaktyki języków obcych* (red. M. Jodłowiec). Kraków: Wyd. Tertium.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: The Univ. of Chicago Press.
- Langacker, R. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*, Stanford: Stanford Univ. Press.
- Langacker, R. 1995. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Miczka, E. 2002. *Kognitywne struktury sytuacyjne i informacyjne w interpretacji dyskursu*. Katowice: Wyd. UŚ.
- Rosch, E. 1977. *Cognition and Categorization*, New Jersey: Hillsdale.
- Spitzer, M. 2008. *Jak uczy się mózg*. Warszawa: PWN.

Załącznik 1

CATÉGORIE DU SUBJONCTIF: découvrons ses formes et observons ce qu'il exprime

I.....

1. Nous ne sommes pas convaincus que la solution proposée **soit** la meilleure. 2. Il n'est pas évident que Michel **soit** le candidat le plus qualifié. 3. Il n'est pas certain que cette méthode **convienne** à vos besoins. 4. Il est peu certain que Pierre **viene**. 5. Je ne dis pas qu'il **soit** malhonnête. 6. Il n'est pas vrai que tu **saches** tous les secrets de Monique. 7. Est-il certain que Sophie **revienne** ? 8. Est-ce que je dis que vous **soyez venu** hier ? 9. Pierre, est-il certain que nous **partions** demain ? 10. Si je dis que vous **soyez venus** hier, cela fera scandale. 11. Qu'il **ait fait**, c'est certain.

II.....

1. Je ne crois pas que Jean **soit** un bon candidat. 2. Je ne crois pas qu'il **se soit trompé**. 3. Il ne croit pas que Pierre **soit parti**. 4. Croyez-vous qu'il le **fasse** ? 5. Crois-tu que Pierre **ait raté** son train ? 6. S'il croit que le facteur **soit passé**, allons voir s'il y a du courrier. 7. Je ne pense pas qu'il **dorme**. 8. Il ne pense pas que Monique **se soit trompée**. 9. Penses-tu qu'il **écrive** à sa soeur ? 10. Pense-t-il que Jean **soit** un bon candidat ? 11. Si vous pensez que nous **allions** au bois, faisons des sandwiches. 12. Je ne prétends pas qu'il l'**ait dit**. 13. Je ne trouve pas que Pierre **ait tort**. 14. Trouvez-vous que Pierre **ait tort** ? 15. Je n'estime pas qu'il **ait commis** une erreur. 16. Estimez-vous qu'il **chante faux** ?

III.....

1. Je n'espère pas que vous le **fassiez**. 2. Je désespère que cette affaire **réussisse**. 3. Il se désespère qu'on ne l'**ait** pas **reçu**. 4. Espérez-vous que je le **trouve** ? 5. Espérons que Pierre **réussisse** son examen ! 6. Je ne compte pas que Pierre et Sophie **restent** à la maison. 7. Comptez-vous qu'il **se comporte** correctement ? 8. Il y a peu d'espoir qu'ils **viennent**. 9. Je m'attends à ce que vous lui **téléphoniez**. 10. Vous attendez-vous qu'il **parte** ?

IV.....

1. Il n'est pas probable (vraisemblable) que Pierre **ait cassé** ce vase. 2. Il est improbable (invraisemblable) que Pierre **envoie** cette lettre. 3. Il est possible qu'il **paye (paie)** en liquide. 4. Il n'est pas possible que nous **achetions** ce bibelot. 5. Est-il possible que vous **soyez** si enthousiastes ? 6. Il est peu probable que Pierre nous **réponde** avant minuit. 7. S'il est probable que Pierre **ait volé** ces bijoux, pourquoi ne l'avez-vous pas encore interrogé ? 8. J'admets que vous **ayez** raison dans ce que vous pensez. 9. L'Église admet que la Bible **soit** susceptible de trois interprétations différentes. 10. Je n'admets pas qu'il en **soit** ainsi. 11. Il est inadmissible que vous n'**ayez** pas **relu** ce texte. 12. Admettez-vous qu'elle **se permette** de telles réflexions ? 13. Si vous admettez qu'il **ait cru** cela ... 14. Admettons que ton père **ait étranglé** Hélène dans le hall. 15. Je suppose que vous **partiez** à Londres. Dans ce cas, pourriez-vous me rendre service ? 16. Je ne suppose pas qu'il **puisse** s'élever un désaccord entre nous à cet égard. 17. Supposez-vous que cela **soit** possible ? 18. Suppose que j'**aille** le voir, que feras-tu ? 19. Je ne présume pas que Jean **obéisse** au professeur. 20. Il est difficile d'imaginer qu'elle **ait pu** le faire. 21. Imaginons qu'on **veuille** nous consulter. 22. Il y a des chances que cela **se produise**. 23. Il y a une chance sur deux qu'il **choisisse** la bonne réponse. 24. Y a-t-il une chance que vous **ayez terminé** ce travail avant lundi ? 25. Il ne semble pas qu'en cette occasion il **ait oublié** de lui féliciter. 26. Il ne me semble pas qu'il **ait menti**. 27. Il me semble que je vous **voie**. 28. Semble-t-il qu'il **s'en soit aperçu** ? 29. Il ne me paraît pas qu'on **doive** lui répondre. 30. Il (me) semble (paraît) préférable que vous **sortiez**. 31. Je vous pardonne à condition que vous me **promettiez** de vous corriger. 32. C'est Pierre qui t'accompagnera, à moins que cela ne te **déplaise**. 33. Qu'ils **interviennent** le plus vite possible, et nous réglons cette question. 34. A supposer que notre proposition ne vous **convienne** pas, nous sommes prêts à l'étudier. 35. Si cet homme tombe malade et qu'il **meure**, que deviendra sa famille ? 36. Tu me renieras avant que le coq **chante** trois fois. 37. Dis la vérité avant qu'il ne **soit** trop tard. 38. Trois semaines après que cette phrase **ait été** écrite, un fabricant de maques m'a dit qu'il fallait quitter cet endroit. 39. Bien qu'il **pleuve**, nous irons nous promener. 40. Quoique tu **fasses**, je te supporterai.

V.....

1. Je nie que vous **ayez** raison. 2. L'accusé nie qu'il **se soit trouvé** chez Dupont ce jour-là. 3. Je ne nie pas que ce **soit** vrai. 4. Il ne nie pas qu'il l'**ait fait**. 5. Il a démenti qu'il **ait pris** le petit déjeuner avec le président de la société. 6. Je conteste que Pierre l'**ait dit**. 7. Je ne conteste pas qu'il l'**ait dit**. 8. Il est faux que vous m'**ayez vu** là, je n'y étais pas. 9. Je m'oppose à ce que vous **preniez** de telles responsabilités.

VI.....

1. Qu'il l'ait fait de bon cœur, c'est certain. 2. Que vous souffriez, c'est absolument sûr. 3. Le fait que j'aie donné des cours de français pendant des années, je pense, l'agace. 4. Qu'aucun accord n'ait pu être conclu n'a pas surpris les Américains. 5. Je cherche un puits où il y ait de l'eau potable. 6. J'achète une voiture qui soit rapide sur l'autoroute. 7. Je ne vois pas de voiture

qui **soit** mal garée. Montre-m'en une ! 8. Vois-tu quelqu'un qui **connaisse** le chinois ? 9. Si tu trouves quelqu'un qui **sache** le faire prévien-moi ! 10. Cette femme est la plus vieille que je **connaisse**. 11. Le chien est le seul animal dont la **fidélité soit** mise à l'épreuve. 12. Il est bon que cela t'**appartienne**. 13. C'est absurde que nous **devions** répondre dans une heure. 14. Elle préfère que tu **te taises**. 15. Préférez-vous que je **relise** ce fragment ? 16. Il est nécessaire que Pierre nous **attende**. 17. Il faut que vous **reteniez** les formes du subjonctif. 18. Il ne faut pas qu'il le **dise** à son frère. 19. Faut-il qu'elles **s'inscrivent** à ce cours ? 20. Je doute que Pierre **soit** parti. 21. Je ne doute pas que Monique **obtienne** la bonne note. 22. Nul doute que monsieur Ferry ne **soit** enchanté. 23. Que le problème **soit** politique est hors de doute. 24. Doute-t-il que Pierre **confonde** leurs noms ? 25. Je comprends que tu **sois** embêtée. 26. Je comprends qu'on **puisse** se tromper, mais à ce point ? 27. Je ne comprends pas qu'on nous **ait opposé** un refus. 28. Comprenez-vous qu'il **ait quitté** Paris si brusquement ?

VII.....

1. Je suis heureux (content) qu'elle me **rejoigne** en vacances. 2. Sophie n'est pas heureuse que sa soeur **ait quitté** son mari. 3. Ma mère n'est pas contente que je **vive** tout seul. 4. Es-tu content qu'il y **ait** tant d'exemples à étudier ? 5. Pierre est mécontent que ses parents l'**aient laissé** tout seul. 6. Elle craint que cela **se reproduise**. 7. Nous n'avons pas peur que ce temps **soit** perdu. 8. Avez-vous peur que cela vous **conduise** à l'échec ? 9. Nous sommes désolés qu'on vous **ait interdit** de partir. 10. Je regrette que Monique ne nous **ait** pas **suivis**. 11. Elle ne regrette pas que Pierre **soit parti**. 12. Ils s'étonnent que nous ne leur **ayons** pas écrit.

VIII.....

1. ELLE VEUT (DÉSIRE) QUE NOUS **APPRENIONS** CE POÈME PAR COEUR. 2. JE NE VEUX PAS QUE PIERRE **VIENNE** ME VOIR. 3. VEUX-TU QUE JE **VIENNE** TE VOIR ? 4. ELLE DEMANDE QUE NOUS **NOUS EN ALLIONS** TOUT DE SUITE. 5. PIERRE SOUHAITE QU'ON L'**ÉCOUTE**. 6. QUE TA VOLONTÉ **SOIT FAITE** AU CIEL QU'À LA TERRE ... 7. VIVE LE ROI ! 8. AINSI SOIT-IL.

Załącznik 2

CATÉGORIE DU SUBJONCTIF: découvrons ce qu'il exprime par rapport à l'indicatif.

I. Il est certain que tu réussiras. Je sais que Pierre est parti. Je dis qu'il fera beau demain. Je certifie que ces informations sont exactes. Je suis convaincu que Pierre est déjà parti. Il est évident que vous avez raison. Il est vrai que tu as menti. Vous comprenez bien que cela est impossible. 1. J'aurai une lettre. J'en suis sûr. Il est certain qu'une lettre m'attend. 2. Il est certain que la bêtise puisse fasciner. 3. Il n'est pas certain que qu'elle y parvienne/ parviendra. 4. Pierre n'est pas certain que Sophie revienne/reviendra. 5. Est-il certain que Sophie revienne/reviendra ? 6. Pierre, est-il sûr que Sophie revienne/reviendra ? 7. Je ne dis pas qu'il est/soit malhonnête (peut-être qu'il l'est, peut-être qu'il ne l'est pas / Il ne l'est certainement pas). 8. Il n'est pas dit qu'ils soient si méchants. Il n'est pas dit qu'ils vont vous couper en morceaux. 9. Si je dis que

vous **soyez/êtes** venu hier, cela fera scandale. 10. Est-ce que je dis que vous **soyez/êtes** venu hier ? 11. Il n'est pas certifié par les experts que ce tableau **soit** bien de Picasso. 12. Je ne vous certifie pas que ce meuble **est** bien du XVIIIe siècle. 13. Nous ne sommes pas convaincus que la solution proposée **soit** la meilleure. 14. **Je ne suis pas convaincu qu'on ne changera pas** le monde. 15. Il n'est guère évident que monsieur Pommier **soit** le candidat le plus qualifié. 16. Il n'est pas évident que je **pars** en vacances le mois prochain. 17. Mais au fait d'où tires-tu cet argent, puisque ce n'est pas vrai que ton père **soit/est** un riche planteur ? 18. S'il est vrai que les hommes **soient/sont** fidèles au même type, Rossellini est un cas rare. 19. Je comprends que tu **sois/es** embêtée. 20. Je ne comprends pas qu'on nous **ait/a opposé** ce refus. 21. Comprenez-vous que Pierre **a eu** un accident ? 22. Comprenez-vous qu'il **ait quitté** Paris si brusquement ?

II. Je crois que nous réussirons. Je pense qu'il fera beau demain. Il prétend que j'ai menti. Je trouve que Pierre a tort. J'estime que vous avez suffisamment travaillé.

1. Ils croient que la Terre puisse être creuse et que nous marchions comme des mouches. 2. Je ne crois pas que Jean **soit / est** un bon candidat. 3. Il ne croit pas que le facteur **soit / est passé**. 4. Croyez-vous que Jean **ait/a raté** son train ? 5. Est-ce que tu crois que Sylvie **soit/est** heureuse ? 6. S'il croit que le facteur **soit/est passé**, allons voir s'il y a du courrier. 7. Je ne pense pas qu'il **fasse/ fera** beau demain. 8. Penses-tu qu'il **revienne/reviendra** bientôt de Bruxelles ? 9. Si vous pensez que nous **allions/allons** au bois, faisons des sandwiches. 10. Je ne trouve pas qu'il **ait/a tort**. 11. Trouvez-vous qu'il **ait/a tort** ?

III. J'espère que tu pourras me rejoindre. Il compte que je l'aiderai. 1. *Je n'espère pas que vous le fassiez/ferez.* 2. *Espérez-vous que je le fasse/ferai ?* 3. *Espérons que ce ne soit pas trop tard.* 4. *Espérons que le meurtrier ne tardera pas à être découvert.* 5. *Je ne compte pas qu'il réussisse/réussira.* 6. *Comptez-vous qu'il vienne/viendra ?* 7. *Je m'attends à ce que vous admettiez cela.* 8. *Je m'attends à ce que Paris va avoir le sort de Varsovie.* 9. *Vous attendez-vous que je parte/partirai.*

IV. Il est probable (vraisemblable) que Pierre est parti (partira). Il est possible que Pierre soit parti (parte demain). Je présume que vous êtes monsieur Dupont. J'imagine qu'il reçoit de l'argent de la famille. Il paraît que cet enfant sait déjà lire. Il me paraît (semble) qu'il a tort. J'ai l'impression que Monique a échoué à l'examen. 1. **Il est donc probable qu'en passant devant la cellule du Masque, il lui ait parlé à travers la porte.** 2. **Il est vraisemblable que cette nécessité soit devenue inutile.** 3. **Mais il est possible que Paul Roux va mettre un frein à son activité.** 4. S'il est probable que Pierre **vient** demain, alors nous devons nous préparer pour l'accueillir. 5. S'il est probable que Jean **ait volé** ces bijoux, pourquoi ne l'avez-vous pas encore interrogé ? 6. Est-il possible que vous **soyez** si enthousiastes ? 7. Est-il possible que vous **serez** toujours embéguiné de vos apothicaires et de vos médecins ? 8. Je vous pardonne à condition que vous me **promettiez** de vous corriger. 9. Je vous donne cet argent à condition que vous **partirez**. 10. Si cet homme tombe malade et qu'il **meure**, que deviendra sa famille ? 11. Si nos sens ne s'opposaient pas à la pénitence et que notre corruption ne **s'opposait** pas à la pureté de Dieu, il n'y aurait en cela rien de pénible pour nous. 12. J'admets que vous **ayez** raison dans ce que vous pensez. 13. L'Eglise admet que la Bible **soit** susceptible de trois interprétations différentes. 14. J'admets qu'il **a** de grandes qualités. 15. Il admet que Pierre **a tort**. 16. Je n'admets pas qu'il en **soit** ainsi. 17. Nous n'admettons pas que vous **travailliez** pour les concurrents. 18. Il n'admet pas que chacun **doit** faire son possible. 19. Admettez-

vous qu'elle **se permette** de telles réflexions ? 19. Admettez-vous que chacun **peut** se tromper ? 20. Si vous admettez qu'il **ait cru** cela ... 21. Si l'on admet que Nielsen n'a **pu** se fracturer le crâne en tombant, cela implique 22. Je suppose que vous **partiez** à Londres. Dans ce cas, pourriez-vous me rendre service ? 23. Je suppose qu'il **est** encore à Londres. 24. Je ne suppose pas qu'il **puisse** s'élever un désaccord entre nous à cet égard. 25. Je ne suppose pas qu'il **pourrait** s'élever un désaccord entre nous. 26. Supposez-vous que cela **soit** possible ? 27. Supposez-vous que je **ferais** bien ce travail ? 28. Suppose que j'**aille** le voir, que feras-tu ? 29. Supposez que vous n'**avez** qu'une oreille. 30. Supposons que vous **avez** dans votre cabinet d'étude un tableau de Raphaël. 31. Je ne présume pas que Jean **soit/est** un bon candidat. 32. Il est difficile d'imaginer qu'elle **ait pu** le faire. 33. Imaginons qu'on **veuille** nous consulter. 34. Imaginez que vous **êtes** riche. 35. Il y a une chance sur deux qu'il **choisisse** la bonne réponse. 36. Il y a une chance sur trois qu'il **est** italien. 37. Il semble qu'il **est** en vie. 38. Il semble que ce **soit** un sergent de bataille. 39. Il ne (me) semble pas qu'il **ait menti**. 41. Il ne (me) semble pas qu'il **pleuvra**. 43. Il me semble que je vous **voie**. 44. Il me semble bien que ce temps **est venu**. 45. Semble-t-il qu'il s'**en soit aperçu** ? 46. Vous semble-t-il que cela **peut** se faire ? 90. Je suis d'avis que Pierre **s'en aille/s'en ira** (demain). 47. Il ne (me) paraît pas que ce **soit** bon. 94. Il (me) semble (paraît) préférable que vous **sortiez**. 95. C'est Pierre qui t'accompagnera, à moins que cela ne te **déplaise**. 96. Qu'ils **interviennent** le plus vite possible, et nous réglons cette question. 97. A supposer que notre proposition ne vous **convienne** pas, nous sommes prêts à l'étudier. 98. Tu me renieras avant que le coq **chante** trois fois. 99. Dis la vérité avant qu'il ne **soit** trop tard. 100. Trois semaines après que cette phrase **ait été écrite**, le fabricant m'a dit qu'il fallait quitter cet endroit. 101. Après qu'il **a parlé**, tout le monde se tait. 102. Bien qu'il **pleuve**, nous irons nous promener. 103. Bien qu'on **pourra** nous le reprocher, nous assisterons à la réunion. 104. Quoique tu **fasses**, je te supporterai.

V. Je nie que vous ayez fait / avez fait cela. 1. L'accusé nie qu'il **se soit trouvé** chez Dupont ce jour-là. 2. Il nie qu'il **est venu** à 4 heures. 3. Je ne nie pas que ce **soit** vrai. 4. Il ne nie pas qu'il l'**ait fait/a fait**. 5. Je ne nie pas que des offres nous **aient/ont été faites** en ce sens. 6. Il a démenti qu'il **ait pris** le petit déjeuner avec le président de la société. 7. Le premier ministre a démenti qu'il **avait entrepris** des négociations. 8. Le ministère ne dément pas que des pourparlers **ont été engagés** à ce sujet. 9. Madame Pommier ne dément pas qu'elle **veuille** effectivement engager une procédure de divorce. 10. Je conteste que Pierre l'**ait dit**. 11. Il conteste que le gouvernement soviétique a délibérément **rompu** les négociations de Genève. 12. Je ne conteste pas qu'il l'**ait dit/a dit**. 13. Nul ne contestera que tout problème n'**ait** des analogues dans le passé. 14. Nul ne contestera que Jean **est** un artiste. 15. Il est faux que vous m'**ayez vu** là, je n'y étais pas. 16. Il est faux que la Terre **est** plate. 17. Je m'oppose à ce que vous **preniez** de telles responsabilités.

VI. Que Pierre vienne / viendra demain, nous le savons. Je cherche un puits où il y ait / a de l'eau potable. Je doute que Pierre soit parti. 1. Qu'il l'**ait fait** de bon coeur, c'est certain. 2. Que vous **devez** souffrir, c'est

absolument sûr. 3. Que tu **as** une horloge dans le cerveau est un fait. 4. Qu'elle n'**était** pas mariée, cela se voyait à son vêtement. 5. Le fait que j'**aie donné** des cours de français pendant des années, je pense, l'agace. 6. Le fait que la construction des formes d'une langue **réponde** à un processus de composition est, depuis longtemps, universellement admis. 7. Le fait qu'elle **avait** trente ans ne surprenait personne. 8. Le fait que la production **est** croissante et que, par conséquent, la consommation est aussi croissante, est ainsi vérifié. 9. J'achète une voiture qui **soit/est** rapide sur l'autoroute. 10. Je ne vois pas de voiture qui **soit/est** mal garée. (Montre-m'en une!/Montre-la-moi!). 11. Vois-tu quelqu'un qui **connaisse/connait** le chinois? 12. Si tu trouves quelqu'un qui **sache/sait** le faire, prévien-moi ! 13. Cette femme est la plus vieille que je **connaisse**. 14. Notre mère Eve est la première qui **a péché**. 15. Le chien est le seul animal dont la fidélité **soit/est** mise à l'épreuve. 16. C'est le plus beau spectacle que nous **ait/a** fourni l'Antiquité. 17. Je comprends que tu **sois/es** embêtée. 18. Je ne comprends pas qu'on nous **ait/a opposé** ce refus. 19. Comprenez-vous que Pierre **a eu** un accident ? 20. Comprenez-vous qu'il **ait quitté** Paris si brusquement ? 21. Je ne doute pas que Monique **obtienne/obtiendra** la bonne note. 22. Elle ne doute pas que maintenant tout **ira** bien. 23. Doute-t-il que Pierre **soit/est parti** ? 24. Nul doute que monsieur Ferry ne **soit** enchanté. 25. Que le problème **soit** politique est hors de doute. 26. Il est hors de doute que le problème **est** politique.